

Nino Popiashvili

Georgia, Tbilisi

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Personalization of an Individual and Gender Aspects in Ossetian Folklore

Women in folklore are often associated with traditions and their observance. Some people think that this is because women have less power. In Caucasian folklore, in the Ossetian Nart Saga, a woman plays a traditional role. In addition, in the Nart Saga we meet a different model of personalization of a woman. An important hero of the Ossetian folklore, the Nart Saga, is Satana, a woman who is simultaneously a symbol of female beauty, eternal youth, wisdom and prudence. Satana is the syncretic face of a woman and it combines the models of a woman, mother, lover, elder, beauty, enchantress and virgin.

Key Words: Folklore, Gender, Ossetian Folklore.

ნინო პოპიაშვილი

საქართველო, თბილისი

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ინდივიდის პერსონიფიკაცია და გენდერული ასპექტები ოსური ფოლკლორში

ფოლკლორი, როგორც ხალხური სიბრძნის საგანძური, მრავალ მნიშვნელოვან საკითხს აერთიანებს. ეს არის კულტურის, ყოფის, ცხოვრების, რწმენის, სურვილების, ოცნებების, კეთილისა და ბოროტის, სიხარულისა და მწუხარების, გამოცდილისა და გამოუცდელის გამოხატვისა და გამოთქმის შესაძლებლობა. ფოლკლორი ხასიათდება, როგორც ხალხის ან ერთობის საერთო ცნობიერება. ფოლკლორი განიხილება აგრეთვე, როგორც საერთო მეხსიერება, რომელიც ინახავს მთელს ხსოვნას, აქცევს გამოცდილებად, სიბრძნედ და თაობიდან თაობას გადაეცემა. ხალხურმა ზეპირსიტყვიერებამ ასახა კაცობრიობის გამოცდილება და

მენტალობა უძველესი დროიდან. ფოლკლორის ზეპირი გავრცელება ხელს უწყობდა ეპოქების როგორც განცალკევებას, დაყოფას, ისე – შეერთებასა და შეკავშირებას. ამიტომაც შეუძლებელი ხდება ამა თუ იმ ფოლკლორული ტექსტის წარმოშობის საკითხის დადგენა. შესაძლებელია ითქვას, რომ ფოლკლორი სწორედ უხსოვარი დროის გამოცდილებებს ასახავს, რომელსაც ერწყმის სხვადასხვა დროსა და ეპოქაში შექმნილი გამოცდილებები, ისტორიები, კულტურისა და ყოფის ელემენტები. მნიშვნელოვანია აღინიშნოს ისიც, რომ ხალხური ზეპირსიტყვიერება წარმოადგენს კოლექტიურ ცნობიერებას.

ფოლკლორის მახასიათებლები მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს მის ფენომენალოგიას. ესენია:

- გავრცელების ზეპირი ფორმა;
- ანონიმურობა;
- ვარიანტულობა;
- კოლექტიურობა;
- ტრადიციულობა;
- იმპროვიზაცია;
- სინკრეტიზმი;
- ყოფითობა.

ფოლკლორის განმსაზღვრელ მახასიათებლებს შორის აღსანიშნავია ტრადიციულობა, როგორც კულტურის განსაკუთრებული გავლენა ინდივიდუალიზმზე. ტრადიცია ზემოქმედებს ინდივიდზე, იგრძნობა გავლენები და მორჩილების ვალდებულება. ტრადიციულობა არის ხსოვნა, პატივსაცემი და მნიშვნელოვანი მეხსიერება, რომელიც აუცილებლად უნდა გაგრძელდეს და არასდროს დაიკარგოს. ადამიანები ტრადიციად ინახავენ საუკეთესო გამოცდილებას, როგორც პოზიტიურს, ისე ნეგატიურს. „ტრადიციულ ყოფაში ძლიერია ტრადიციის ზეწოლა ინდივიდის ცნობიერებაზე. ინდივიდი ამ ტრადიციის წიაღშია დაბადებული, აღზრდილია მასში და თავადაც ამ ტრადიციის, სხვანაირად, მამაპაპის ანდერძნამავის გამტარი და აღმსრულებელია. მაგრამ ეს არ გამორიცხავს ინდივიდუალური გადახრების როლს ტრადიციაში. ინდივიდის ცნობიერება არასდროს არ არის ავსებული მთლიანად ტრადიციული მსოფლგანცდით, ეთიკურ-მორალური და ესთეტიკური იდეალებით. „ადგილი რჩება“ ინდივიდუალურს,

რომელიც, ხშირ შემთხვევაში, არაცნობიერად, უნებურად პოულობს გამოსავალს და შეუმჩნევლად „იწვეთება“ ტრადიციის კალაპოტში“ (კიკნაძე 2007: 29). თავის მხრივ, ფოლკლორული გმირები ერთიანი და მონოლითური სახეები.

მნიშვნელოვანია ტრადიციულ, კოლექტიურ და სინკრეტულ სივრცეში არსებული ინდივიდუალიზაციისა და პერსონიფიცირების ელემენტები და სახეები. ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაში ასახულია კოლექტიური და ინდივიდუალური მიმართებები და ნიშნები. მათ შორის, ნაციონალური იდენტობის ფორმირება. უფროსისა და უმცროსის, ქალისა და მამაკაცის, გმირისა და ანტიგმირის სოციალური ფიგურები სწორედ ხალხური ტრადიციებიდან და ფოლკლორიდან იღებს სათავეს. ქალი, როგორც ნაციონალური იდენტობის ერთ-ერთი სიმბოლო, ფოლკლორული ტექსტების მნიშვნელოვანი პერსონაჟია.

ინდივიდის პერსონიფიცირება ფოლკლორულ ტექსტებში ტრადიციულ გამოცდილებას ემყარება. აქ ერთმანეთს ერწყმის ანტიკური, შუასაუკუნეების, რელიგიური და სხვა შრეები, იქმნება გენდერული და სოციალური როლებისათვის დამახასიათებელი მყარი ფორმები.

ფოლკლორის ფუნქციებს შორის დასახელებულია: გასართობი ფუნქცია; აღმზრდელობითი ფუნქცია; სოციალური კონტროლის ფუნქცია და სხვა. მნიშვნელოვანია ფოლკლორში, როგორც ტრადიციული, აღმზრდელობითი და სხვა მახასიათებლების მქონე ფენომენში პერსონიფიცირებულ მოდელებზე დაკვირვება, მათ შორის, გენდერული მახასიათებლების გამოყოფა და მათი ფუნქციის განსაზღვრა.

ოსური ფოლკლორი მდიდარი და მრავალმხრივია. მისი დამახასიათებელი დროს ხშირად აღნიშნავენ ფოლკლორული ჟანრების მრავალფეროვნებას და ასევე, საგანგებოდ გამოყოფენ ოსურ ეპოსს, რომელიც რამდენიმე ციკლად იყოფა. ოსურმა ფოლკლორმა ასახა და თავისებურად წარმოადგინა ინდოევროპული წარმოშობა და კავკასიაში ცხოვრების გამოცდილება. ოსურ ზეპირსიტყვიერებაში გვხვდება სტეპები და მთები, დაბლობები და მაღლობები, ზღვები და მწვერვალები, ხანგრძლივი ცხოვრება ერთ ადგილზე და მიგრაციები. ოსურ ფოლკლორში: მითებში, ზღაპრებსა და

გადმოცემებში ასახული ამბები მრავალმხრივ არის საინტერესო და მნიშვნელოვანი.

ოსური ფოლკლორის მრავალფეროვნების შესახებ არაერთხელ არის აღნიშნული. აკად. ნ. ჯუსოითი მიუთითებს: „ოსური ხალხური შემოქმედება ის ამოუწურავი თემაა, რომელზეც ძალზე ბევრია სათქმელი. ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ ვრცელია და უკიდუგანო, თვალსაწიერი ვერ სწვდება, მეორეც, იმ უთვალავ ამბებს შორის არის საოცრად მაღალმხატვრული და ღრმაშინაარსიანი თქმულებები, ზღაპრები, სიმღერები, ანდაზები, გამოცანები და მოკლე, მაგრამ სიბრძნით სავსე ნოველები“ (ოსური ფოლკლორი 2005:3).

ოსურ ფოლკლორში საგანგებოდ უნდა გამოიყოს ნართების ეპოსი, რომელიც მთელ ჩრდილოეთ კავკასიაშია გავრცელებული. „ინდო-ირანული სამყაროდან მოტანილი „ნართები“ – ეს მართლაც მსოფლიო ეპიკური შემოქმედების მშვენება – ქმნის მისი შემქმნელი ხალხის ეპიკურ პორტრეტს, ეს არის მისი სახელი და დიდება არათუ კავკასიის, არამედ საკაცობრიო მასშტაბით. ეს არის ის, რაც, საბედნიეროდ, ჩვენს ინდუსტრიულ-გლობალისტურ ეპოქას შემორჩათ როგორც განძი, რომლის ბრწყინვალეობა არასოდეს გახუნდება. შემორჩა მხოლოდ ოსებს ამ უნიკალურ ენაზე, რომლის ახლო ნათესავები მის გარშემო აღარ არიან და ეს არა მხოლოდ მათი, არამედ მთელი კავკასიის ხალხთა მემკვიდრეობაა“, – აღნიშნავს ზ. კიკნაძე (ოსური ზეპირსიტყვიერება 2005: 5).

ქალები ფოლკლორში ხშირად არიან დაკავშირებულნი ტრადიციებთან და მათ აღსრულებასთან. ზოგი შეხედულებით ეს იმით აიხსნება, რომ ქალებს ნაკლები ძალაუფლება აქვთ. კავკასიურ ფოლკლორში, ოსური ნართების ეპოსში, ქალი ტრადიციული როლის მატარებელია. ამასთან, ნართების ეპოსში გვხვდება ქალის პერსონიფიცირების განსხვავებული მოდელები. ნართების ეპოსში ჩანს ქალის, როგორც დიასახლისის, ასევე, ქალის, როგორც აქტორის, ცენტრალური გმირის პერსონიფიცირებული სახე.

ოსური ფოლკლორის, ნართების ეპოსის მნიშვნელოვანი გმირია სათანა, ქალი, რომელიც ერთდროულად არის ქალის სილამაზის, მარადიული ახალგაზრდობის, სიბრძნისა და გონიერების სიმბოლო. სათანა ქალის სინკრეტული სახეა და მასში შერწყმულია ქალის, დედის, სატრფოს, უხუცესის, მზეთუნახავის,

ჯადოქრისა და უმანკოს მოდელები. მნიშვნელოვანია აღინიშნოს ისიც, რომ ბუნებრივია, ერთი მხრივ, სათანა ქალის მრავალმხრივი და სირთულეებით აღსავსე სახის ერთგვარი სიმბოლოა, ქალის კოლექტიური სახეა, მაგრამ ის განსხვავდება ქალის დადგენილი ნორმირებული ხასიათისაგან და ავლენს ინდივიდუალიზმის თავისებურებებს. აკად. ვ. აბაევი აღნიშნავს: „ჩვენთვის რომ ეკითხათ, რა არის ნართების ეპოსში ყველაზე შესანიშნავი, დაუფიქრებლად ვუპასუხებდით: სათანას სახე. ქალები ბევრ ეპოპეებში ფიგურირებენ, მაგრამ ჩვენ რომელიმე სხვა ეპოსში ამაოდ დავუწყებდით ძებნას ისეთი სიძლიერის, ისეთი მნიშვნელობის, ისეთი გაქანების და ისეთი სიცხოველის ქალის სახეს, როგორც ნართი სათანა“ (აბაევი 1988: 7).

სათანას ნართების ეპოსში განმსაზღვრელი როლი აქვს. ის ცენტრალური გმირია, რომელიც თავის თავში აერთიანებს ქალის ყველა როლსა და ფუნქციას. „სათანა არა მხოლოდ სათანასა და ურუხმაგის ციკლის მთავარი გმირია, არამედ იგი მთელი ნართების ეპოსის, ნართების ხალხის თანამდევი ფიგურაა. იგი ყველა ეპიზოდში, სხვა ცენტრალური გმირების გვერდითაც კი გამორჩეული, განსაკუთრებული სახეა. ქალის როლის ამგვარი გაფართოება იშვიათია ფოლკლორში. განსაკუთრებით იშვიათი – ზღაპრულ-მითოსურ თქმულებებში“ (პოპიაშვილი 2013: 119).

მნიშვნელოვანია ზოგადად ფოლკლორის, ასევე, მითოსის ფსიქოლოგიური და სოციალური ფუნქციები. სათანას, როგორც პერსონიფიცირებული და, ამასთან სინკრეტული, მრავალწახნაგოვანი ქალის, პერსონაჟის მითოლოგიურ სახესთან პარალელები და მსგავსებები იძებნება ანტიკურ ბერძნულ მითოლოგიაში, უძველეს ინდურ ფოლკლორში, ინგლისურ, გერმანულ და სხვა ხალხების გადმოცემებში (ფრიცი, გიპერტი 1984). სათანას, როგორც შეყვარებული ქალის როლი დამაჯერებლად არის გამოკვეთილი ნართების ეპოსში. სათანას გათხოვებისა და ურუხმაგთან გაყრის თქმულებებში იკითხება ქალის აფროდიტული სახე-ხასიათი (კოლარუსო 1989). ამასთან, ქალის ბრძოლის, დამოუკიდებელი გადაწყვეტილებების, სურვილებისა და მისწრაფებების შესრულების სურვილი და ძალა. მსგავსი სიუჟეტური მოტივები და ქალი პერსონაჟების მსგავსი ქმედებები, რაც არ არის ოსური ფოლკლორისათვის დამახასიათებელი, ძირითადად სათანას სახეში ვლინ-

დება. სათანას მრავალი თვალსაზრისი, როგორც ქალის გადაწყვეტილება, მრავალმხრივ არის საინტერესო და დადგენილი – შეიძლება ითქვას, ეს გენდერული როლების თავისებურ გამონაკლისს წარმოადგენს.

სათანა განსხვავდება ეპოსისა და, ზოგადად, ოსური ფოლკლორის სხვა ქალი გმირებისაგან: მეფის ასულისგან, ან ალდარის ასულისგან, რომელიც საქმროს ელის და მისი მთავარი როლი სწორედ ის არის, რაინდმა გაათავისუფლოს ტყვეობიდან და ცოლად მისთხოვდეს, ან სურვილის შესრულების შემდეგ მისი ცოლად შერთვის უფლება მოიპოვონ. სათანა თვითონ მოიპოვებს თავის ბედს, თავის ქმარს და მისსთვის დაუშვებელი, მიუღებელი, შეუძლებელი წესებიც კი დაშვებული და მისაღებია.

„ერთხელ გაბრაზებულმა ურუზმაგმა თავის ცოლს – სათანას უთხრა:

– დვთის გულისათვის, წადი შენთანებთან, ჩვენი სახლიდან რაც მოგესურვება, შეგიძლია, თან წაიღო. ოღონდ თავი დამანებე, ველარ გიტანო!

– ძალიან კარგი, – უთხრა სათანამ, – სხვა რა გზა მაქვს, ჩემო ძვირფასო, უნდა დაგემორჩილო, მხოლოდ ერთი სათხოვარი მაქვს. მინდა, ძველებურად კარგი სუფრა გაგიშალო, რომ მშვიერი არ დამრჩე.

ურუზმაგი ქეიფის მოყვარული იყო და სიხარულით დათანხმდა. სათანამ ძვირფასი სუფრა გაშალა. საკუჭნაოში აღარაფერი დაუტოვებია, რაც კი კარგი საჭმელ-სასმელი ჰქონდა, სუფრაზე დააწყო.

სათანამ შავი ლუდი ბლომად დააღვეინა ქმარს. ურუზმაგი კარგა მაგრად გამოთვრა და ჩაეძინა.

სათანამ ნაპატივები ხარები ურემში შეაბა, შიგ ბალახი ჩაუფინა, ზედ ლეიბი დააგო, ზემოდან ხალიჩა გადააფარა, მძინარე კაცი ჩააწვინა და გაემართა თავისი სამშობლოსაკენ. სახლიდან არაფერი წამოუღია.

ბარში რომ ჩავიდნენ, ურუზმაგს გაეღვიძა. გამოფხიზლდა კიდეც. ხედავს და მის გვერდით სათანა ზის, სახრით ხარებს მიერეკება და სახიდან ბუზებს ბორხვენის ფოთლებით უგერიებს.

„ეს რა ხდება, ვერაფერი გამიგიაო!“ – ფიქრობს თავისთვის ურუზმაგი.

– სად მივდივართო? – ეკითხება კაცი ქალს.

– დაგავიწყდა, სახლიდან რომ გამომადდე? სამშობლოში მივდივარ, – უპასუხა სათანამ.

– კარგი, მაგრამ, გამაგებინე, მე რატომღა მიგყევარო? – ჰკითხა ურუზმაგმა.

– სამშობლოში როცა მისტუმრებდი, ხომ მითხარი: „რაც ძვირფასი განძი გვაქვს, შენი იყოს, შეგიძლია, თან წაიღო!“ მე ჩემს ცხოვრებაში შენზე ძვირფასი და საყვარელი განძი არ გამაჩნია და თან იმიტომ წამოგიყვანე, დანარჩენი განძეულობა კი იქ დავტოვე.

– ეს რა ეშმაკს გადავყრივარო! – ჩაილაპარაკა მოხუცმა ურუზმაგმა. ცოლს შეურიგდა და ერთად გამობრუნდნენ შინისაკენ“ (ნართები 2014: 162).

ქალის როლის ამგვარი, განსხვავებული წარმოჩენა და პერსონიფიცირება მრავალ შეკითხვას ბადებს. მათ, შორის, ნართების ეპოსის ქრონოტოპთან დაკავშირებით. მეცნიერთა აზრით, სათანას სახე უძველეს დროში უნდა იყოს ფორმირებული და მასში ასახულია კაცობრიობის ფორმირების უძველესი ელემენტები, მატრიარქატის პერიოდი.

სათანა ოსურ ფოლკლორში, ნათების ეპოსში, პერსონიფიცირებული გმირია. ის არის მრავალ საქმეში განსწავლული. მისი კომპეტენციების სფეროა საოჯახო საქმიანობა. სათანა შესანიშნავი დიასახლისია, ბრძენი ქალია, თუმცა მისი კომპეტენციების სფერო მხოლოდ საოჯახო მეურნეობით არ შემოიფარგლება. სათანა არის ნართებისათვის მნიშვნელოვანი ინიციატივების ავტორი. მაგალითად, სათანას უკავშირდება ლუდის შექმნა. გადმოცემის თანახმად:

„ერთხელაც ურუზმაგი ტყეში იყო და შემთხვევით ბელურას მოჰკურა თვალი. ბელურა სვიის მარცვლებით დათვრა და მიწაზე ჩამოვარდა, მაგრამ არ მომკვდარა.

გაოცებული ურუზმაგი სახლში რომ მივიდა, ეს ამბავი თავის ცოლს – სათანას უამბო:

– დღეს ბელურამ სვიის მარცვლები აკენკა, დათვრა და ხის ტოტიდან ძირს ჩამოვარდა, მაგრამ არ მომკვდარა, მიწაზე გორაობდა, მთვრალი იყო!

– მომიტანე, აუცილებლად მომიტანე სვიის მარცვლები, ძალიან მჭირდებაო, – სთხოვა სათანამ ურუზმაგს.

წავიდა ურუზმაგი, აბა, რა იქნებოდა და სათანას სვია ჩამოუტანა.

სათანამ დაფქვილ ქერს სვიის სადედი შეურია და სასმელი მოამზადა, რომელიც ძალიან მათრობელა იყო. სათანა ძალიან გონიერი ქალი იყო და ლუდის მომზადება მან მოიგონა.

მას აქეთ დაიწყეს ლუდის ხარშვა“ (ნართები 2014: 166).

მირჩა ელიადეს განმარტებით, მითის ტრადიცია იცნობს როგორც ცოდნის, ისე მაგიურობის კომპონენტებს. მ. ელიადე კითხვაზე: რას ნიშნავს „მითების ცოდნა“ პასუხობს: „მითი გადმოცემული „ამბავი“ ეზოტერული ხასიათის „ცოდნას“ შეიცავს, არა მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი იდუმალეობით არის მოცული და მხოლოდ ხელდასხმის დროს გადაეცემა, არამედ იმიტომაც, რომ ამ „ცოდნას“ თან ახლავს მაგიურ-რელიგიური ძალისხმევა. მართლაც, საგნის, ცხოველის ან მცენარის და ა. შ. წარმოშობის ცოდნა მათზე მაგიურ ძალაუფლების მოპოვებას ნიშნავს, რისი მეშვეობითაც მათ დაიმორჩილებ, გაამრავლებ, ან სურვილისამებრ ხელმეორედ მექმნი“ (ელიადე 2009: 9-10). სწორედ მაგიური ელემენტის „ცოდნას“ ვხედავთ სათანაში.

სათანასთან არის დაკავშირებული როგორც ქალის, ისე, ზოგადად, მითის ტრადიციებისათვის დამახასიათებელი სხვადასხვა უნარები და ძალები. მათ, შორის, სხვადასხვა არქეტიპების წარმოჩენა. სათანა გრძნეულია, მისი დაბადებაც სწორედ საკრალურ წარმოშობას მიეწერება. ნართების ეპოსის მნიშვნელოვანი გმირი, სათანა, სწორედ მითოლოგიური სახეა. „მითს არ აინტერესებს ქრონოლოგია, არც მოვლენათა სიზუსტე და ისტორიული პიროვნებების ნამდვილობა. ჩვეულებრივი ისტორიოგრაფიისაგან განსხვავებით, რომელიც ისტორიულ დროში მომხდარ მოვლენებს იკვლევს, მითი ისტორიული დროის მიღმა ჩადენილ ქმედებებს ასახავს. მითებში გაცხადებული ამბების ერთობლიობა ქმნის საკრალურ ისტორიას“ (მამისიმედიშვილი 2015: 58-59)

სათანას მონუმენტურ სახესთან ერთად ოსურ ფოლკლორში გვხვდება სხვა პერსონაჟები, როგორც ქალთა პერსონიფიცირებული სახეები, ისე ტრადიციული როლებით განსაზღვრული ქალი პერსონაჟები.

დამოწმებანი:

აბავეი 1988: აბავეი ვ. *წიგნში ნართები*. ცხინვალი: 1988.

ანთელავა 2017: ანთელავა ნ. *კავკასიის ხალხთა მითები და რიტუალები*. თბილისი: გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2017.

ელიადე 2009: ელიადე მ. *მითის ასპექტები*. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2009.

კიკნაძე 2007: კიკნაძე ზ. *ქართული ფოლკლორი*. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2007.

კოლარუსო 1989: Colarusso J. *The Woman of the Myths: the Satanaya Cycle The Annual of the Society for the Study of Caucasia 2: 3-11.*, McMaster University, 1989.

მამისიმედიშვილი 2015: მამისიმედიშვილი ხ. *ოსური ფოლკლორი*. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2015.

ნართები 2014: *ნართები*. შეადგინა და თარგმნა ნაირა ბეპიევმა. თბილისი: გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2014.

ოსური ფოლკლორი 2002: *ოსური ფოლკლორი*. მთარგმნელები და რედაქტორები: ნაირა ბეპიევი და მერი ცხოვრებოვი. თბილისი: კავკასიური სახლი, 2002.

ოსური ზეპირსიტყვიერება 2005: *ოსური ზეპირსიტყვიერება*. შეადგინა და თარგმნა ნაირა ბეპიევმა, თბილისი: კავკასიური სახლი, 2005.

პოპიაშვილი 2014: პოპიაშვილი ნ. *ქალი ავტორი* (ლიტერატურათმცოდნეობითი, კულტუროლოგიური და გენდერული კვლევები). თბილისი: გამომცემლობა „მერიდიანი“, 2014.

ფრიტცი ... 1984: FRITZ, S., & GIPPERT, J. WYRYZMAEGS ESELSRITT: ZUM KULTURELLEN HINTERGRUND EINER OSSETISCHEN NARTENSAGE. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 38(1/2), 171-185. Retrieved November 22, 2020, from <http://www.jstor.org/stable/23657649>